

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛІСТИКИ

УДК 349.6:632(4-67)

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2025-2/6>

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ РОСЛИН У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ДОСВІД ЄС

Духневич Андрій Вікторович,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8293-7646

Карпінська Наталія Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому аналізу системи правового захисту рослин в Європейському Союзі в контексті переходу від класичної, переважно ризик-орієнтованої моделі регулювання до цілісної, заснованої на сталому розвитку, біорізноманітті та продовольчій безпеці. Означене дослідження виходить з того, що правовий режим охорони рослин в ЄС формується на перетині кількох великих блоків права: права здоров'я рослин (Regulation (EU) 2016/2031), регулювання засобів захисту рослин та їх сталого використання, включно із запровадженням нової рамки для скорочення застосування пестицидів, режиму насінневого та розсадницького матеріалу, а також системи прав на сорти рослин і пов'язаних із ними винятків та обмежень для селекціонерів і фермерів.

Метою пропонованого дослідження є реконструкція внутрішньої логіки та ієрархії інструментів правового захисту рослин в ЄС, виявлення точок перетину й конфлікту між регулюванням фітосанітарних ризиків, режимом обігу засобів захисту рослин, нормами про насінний матеріал та системою охорони сортів, а також з'ясування того, наскільки ця мозаїка норм відповідає задекларованому ЄС переходу до справді сталої, справедливої та біорізноманітної продовольчої системи. Методологічно стаття поєднує формально-юридичний аналіз регламентів та директив ЄС, порівняльно-правове дослідження механізмів захисту сортів і селекційних досягнень, системно-структурний підхід до взаємодії різних «ланок» ланцюга від здоров'я рослин до прав на насіння, а також елементи телеологічного та ціннісно-орієнтованого тлумачення політичних стратегій Союзу.

У розділі результатів окреслено трансформацію права охорони рослин у напрямі від вузької технічної «санітарної» парадигми до інтегрованого режиму, в якому захист рослин пов'язується із захистом ґрунтів, вод, біорізноманіття, здоров'я споживачів і правовим становищем фермерів. Показано, як нове законодавство щодо здоров'я рослин і запропонований регламент про сталий обіг засобів захисту рослин посилюють превентивний характер регулювання, водночас посилюючи політичну конфліктність навколо цілей скорочення пестицидів. Проаналізовано, як система прав на сорти рослин та доктрина «сутнісно похідних сортів» взаємодіють із селекційними технологіями та цифровою трансформацією селекції, створюючи як стимули для інновацій, так і ризики надмірної концентрації прав.

Ключові слова: правовий захист рослин ЄС, здоров'я рослин, засоби захисту рослин, сталий обіг пестицидів, відходи пестицидів, рослинні відходи, утилізація відходів, управління ризиками, права на сорти рослин, сталий розвиток, екологічна трансформація сільського господарства, екологічна безпека, Європейський зелений курс.

Dukhnevych Andrii, Karpinska Nataliia. Legal Protection of Plants in the Context of Sustainable Development: the EU Experience

The article offers a comprehensive legal analysis of the system of plant protection in the European Union, understood not merely as a set of phytosanitary measures, but as a multilayered normative architecture spanning plant health law, the placing on the market and sustainable use of plant protection products, the regulation of plant reproductive material, and the regime of Community plant variety rights. The proposed study argues that the legal protection of plants in the EU is undergoing a gradual but profound transformation: from a predominantly risk-management oriented framework, focused on quarantine pests and the authorisation of plant protection products, towards an integrated sustainability-oriented model that connects plant health with soil and water protection, biodiversity conservation, food safety and the legal position of farmers.

The aim of the article is to reconstruct the internal logic and hierarchy of EU plant protection instruments and to identify the principal fault lines between the plant health regime, the rules on plant protection products, the emerging framework for sustainable use, the reform of EU seed and plant reproductive material law and the sui generis system of plant variety protection. Methodologically, the research relies on a doctrinal analysis of regulations, directives and soft-law documents, a comparative examination of plant variety protection and breeders' exemption, a systemic interpretation of the interactions between different layers of plant-related regulation, and teleological and value-oriented reading of Union policy strategies on sustainability, biodiversity and food systems.

The results show, first, that the new Plant Health Law and the proposed Regulation on the sustainable use of plant protection products strengthen the preventive and systemic dimensions of risk regulation, but at the same time sharpen distributional conflicts between Member States and societal groups. Second, the article demonstrates that the Community plant variety rights system, complemented by the notion of essentially derived varieties, increasingly structures innovation pathways in plant breeding, especially in the context of digitalisation and new breeding techniques, while raising concerns about concentration of rights and access to genetic resources.

In conclusion, the article maintains that EU plant protection law is becoming a central node of a broader, still unfinished transition towards a sustainable agri-food legal order. This transition is marked by persistent tensions between different regulatory rationalities: risk control, market integration, technological innovation, environmental protection and human rights.

Key words: legal protection of plants in the EU, plant health, plant protection products, sustainable use of pesticides, pesticide waste, plant waste, waste management, risk management, plant variety rights, sustainable development, ecological transformation of agriculture, environmental safety, European Green Deal.

Постановка проблеми. Правовий захист рослин у праві Європейського Союзу за останні десятиліття пережив доволі промовисту еволюцію: від периферійної, майже технічної підсистеми фітосанітарного контролю він поступово трансформувався на складний, багатоцентричний та амбітний правовий режим, що охоплює водночас безпеку харчових продуктів, охорону довкілля, збереження біорізноманіття, сталє сільське господарство й інновації у сфері селекції. З одного боку, інтенсифікація глобальної торгівлі, зміни клімату, поява нових шкідливих організмів і посилення суспільної чутливості до екологічних ризиків спричинили значне ущільнення нормативного масиву, який регулює здоров'я рослин, обіг засобів захисту рослин, насіннєвий та садивний матеріал, а також правову охорону сор-

тів. З іншого боку, Європейський зелений курс та стратегія «Від ферми до виделки» поставили перед законодавцем завдання «перепрошити» цю систему крізь призму цілей кліматичної нейтральності й екологічної сталості, що неминуче породжує нові напруження між економічною ефективністю, екологічною, фітосанітарною безпекою та охороною довкілля.

У такій конфігурації правовий захист рослин уже неможливо редукувати ані до суто карантинних заходів, ані до технічного допуску пестицидів на ринок. Йдеться про розгалужений нормативний ландшафт, де превентивні заходи проти карантинних організмів, складні процедури авторизації засобів захисту рослин, режими обігу рослинного репродуктивного матеріалу та спеціальний інститут прав на сорти рослин утворюють взаємопов'язану,

але далеко не завжди внутрішньо гармонійну систему. Зрештою, правовий статус фермера, селекціонера, малих господарств і агрохолдингів у цій системі радше є результатом тонкої та не завжди послідовної взаємодії публічно-правових, приватноправових і навіть праволюдських вимірів, ніж просто наслідком застосування окремих норм.

Актуальність означеного дослідження зумовлюється не лише внутрішньою динамікою права ЄС, а й тим, що модель правового захисту рослин у Союзі дедалі частіше постає у ролі нормативного «орієнтира» для третіх держав, зокрема для тих, що перебувають у процесі наближення свого законодавства до *acquis* ЄС. Пропоноване дослідження покликане, з одного боку, реконструювати внутрішню логіку та структурні зв'язки правових режимів, які формують європейський контур захисту рослин, а з іншого – виявити його «вузлові точки» напруження: між фітосанітарними цілями та правами селян, між стимулюванням інновацій у селекції та збереженням агробіорізноманіття, між ринковою інтеграцією та екологічною трансформацією сільського господарства. Врешті-решт, саме у цих точках і проявляється здатність права ЄС претендувати на легітимний регулятивний авторитет у сфері, де поставлено на карту як продовольчу безпеку, так і екологічне майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова розмова про правовий захист рослин у праві ЄС розгортається на перетині кількох дослідницьких траєкторій. Передусім йдеться про загальне право харчових продуктів та аграрний вимір права ЄС, у межах якого вибудовується й фітосанітарний компонент. У фундаментальній монографії Х. Шебести та К. Пурнгагена послідовно показано, як європейське право харчових продуктів поступово відходить від суто безпекового та ринкового фокусу й інтегрує в себе екологічні, кліматичні та соціальні цілі, створюючи таким чином нормативний каркас для переосмислення всієї аграрної політики, включно з регулюванням здоров'я рослин [1]. Стратегія «Від ферми до виделки» надає цій трансформації виразного політичного виміру, декларуючи амбіції суттєвого скорочення

використання пестицидів, добрив і антимікробних препаратів, посилення ролі органічного виробництва та одночасного гарантування високих стандартів безпеки й здоров'я рослин [2].

На цьому тлі нове «право здоров'я рослин» ЄС, кодифіковане насамперед Регламентом (ЄС) 2016/2031, постає як спроба поєднати класичну логіку карантинного контролю зі сучасною парадигмою управління ризиками. В літературі, присвяченій аналізу цієї реформи, наголошується, що законодавець переходить від переважно реактивних заходів до проактивної моделі, в якій раннє виявлення шкідливих організмів, зональний підхід, чіткі обов'язки операторів ринку та більш гнучкі механізми реагування утворюють цілісний інструментарій захисту рослин [3; 4]. Водночас цей режим неможливо розглядати у відриві від Регламенту (ЄС) № 1107/2009 щодо розміщення на ринку засобів захисту рослин, який, хоча й передувє «зеленому повороту», уже заклав доволі складну, науково орієнтовану модель авторизації пестицидів [5].

Подальший розвиток правового регулювання засобів захисту рослин відбувається сьогодні у форматі глибокої реформи. Проєкт Регламенту про сталий обіг засобів захисту рослин, покликаний замінити Директиву 2009/128/ЄС, прагне перевести політичні декларації Зеленого курсу у площину конкретних юридичних зобов'язань: від національних цільових показників щодо скорочення використання та ризиків пестицидів до обов'язкової інтеграції принципів інтегрованого захисту рослин у практику господарювання [6]. Аналітичні огляди Європейської дослідницької служби парламенту, коментуючи цей законодавчий процес, тонко фіксують напруження між чутливістю до екологічних загроз і занепокоєннями аграрних виробників щодо потенційних втрат урожайності та зниження конкурентоспроможності, внаслідок чого правовий режим засобів захисту рослин перетворюється на арену інтенсивної політико-правової боротьби [7].

Не менш динамічною є сфера регулювання рослинного репродуктивного матеріалу. Проєкт нового Регламенту щодо виробництва та обігу такого матеріалу

покликаний консолідувати численні фрагментарні директиви, поєднавши вимоги до якості й фітосанітарної безпеки із завданнями збереження генетичної різноманітності та адаптації до кліматичних змін [8]. У ширшому контексті ця реформа взаємодіє з європейською Стратегією щодо генетичних ресурсів, де наголос робиться вже не лише на охороні «банків генів», а й на вбудуванні управління генетичними ресурсами у щоденну практику сільського господарства, лісівництва та тваринництва [9]. Науково-експертне підґрунтя подібних рішень забезпечує Європейський орган з безпеки харчових продуктів, який розробляє стандартизовані протоколи оцінки ризиків у сфері здоров'я рослин; їхня специфіка полягає в постійному балансуванні між вимогами наукової надійності та потребою оперативно реагувати на нові фітосанітарні загрози [10].

Другий великий блок літератури зосереджується на правовій охороні сортів рослин і функціонуванні системи Community Plant Variety Rights у ЄС. Класичним нормативним стрижнем цього режиму є Регламент Ради № 2100/94, який створив єдиний для всього Союзу інститут прав на сорти рослин і закріпив специфічний баланс між виключними правами селекціонерів і «привілеями» фермерів [11]. Інституційний вимір цієї системи предметно висвітлено у дослідженнях Служби Співтовариства з прав на сорти рослин, де через кількісні показники інноваційності, продуктивності та екологічних ефектів демонструється внесок CPVR у підтримку сталого аграрного розвитку [12].

На тлі зазначеного дедалі більшої ваги набуває практика Суду ЄС, яка поступово «дописує» нормативний контур прав на сорти рослин. Аналізуючи цю практику, дослідники звертають увагу як на уточнення критеріїв новизни та відмінності сорту, так і на окреслення фактичного обсягу виключних прав власника й меж допустимого використання захищеного сорту третіми особами [13]. Особливо дискусійною є доктрина «по суті похідних сортів» (EDV): з одного боку, у літературі наполегливо лунають заклики до її істотної модернізації для адекватного врахування можливостей геномного редагування, яке дозволяє здійснювати точкові зміни

в уже відомих сортах [14]; з іншого боку, висловлюється думка, що сердечна проблема полягає радше у відсутності єдиної лінії тлумачення та належної деталізації чинних критеріїв, а не в самій архітектурі концепції EDV [15].

У цьому ж руслі перебувають роботи, які відстежують, як комбінація режиму прав на сорти рослин і правообігу насіннєвого матеріалу формує систему стимулів для інновацій. Аналізуючи, зокрема, законодавство ЄС щодо зернових культур, автори показують, що поєднання PVR та правил маркетингу насіння створює складну, а подекуди суперечливу конфігурацію інтересів селекціонерів, фермерів і споживачів [16]. Додаткові акценти розставляються у дослідженнях, де інструменти інтелектуальної власності розглядаються як один із механізмів забезпечення належних аграрних практик; у такій перспективі стає очевидним, що IP-регулювання у сфері рослин тісно вбудоване в екологічні та кліматичні цілі політики ЄС [17].

Третя група джерел фокусується на правах селян та фермерів, а також на праві на насіння як елементі ширшої системи прав людини. У міждисциплінарному дослідженні, присвяченому праву на насіння в європейському контексті, показано, що зобов'язання держав ЄС стосовно реалізації прав селян можуть входити в доволі непросту взаємодію із суворими фітосанітарними вимогами та режимами правової охорони сортів, особливо там, де йдеться про збереження місцевих сортів і селянських насіннєвих систем [18]. Порівняльно-правовий аналіз «привілею фермера» у праві ЄС та праві третьої країни дозволяє детальніше побачити, як різні конструкції цього інституту або розширюють, або звужують реальну можливість фермерів зберігати й використовувати насіння власного врожаю [19]. Нарешті, соціально-правові дослідження практик спільного управління насіннєвими ресурсами («landrace seeds in commons») демонструють, що правові рамки можуть як підтримувати, так і маргіналізувати ці форми колективного збереження та обміну насінням, які, зрештою, є критичними для стійкості агросистем та адаптації до кліматичних змін [20].

Узагальнюючи, можна сказати, що наявна література вельми ретельно опра-

цьовує окремі сегменти правового захисту рослин у ЄС – від «жорсткого» фітосанітарного права до витонченої матерії прав на сорти та прав селян. Втім, означене дослідження виходить із припущення, що бракує саме цілісного погляду на правовий захист рослин як на єдиний, хоч і багатовимірний правовий режим, у якому публічно-правові, приватноправові й праволюдні елементи не просто співіснують, а постійно вступають у діалог і конфлікт.

Метою статті є експлікація теоретико-правового аналізу правового захисту рослин у праві Європейського Союзу як цілісного, внутрішньо диференційованого правового режиму, що охоплює норми щодо здоров'я рослин, обігу засобів захисту рослин, регулювання рослинного репродуктивного матеріалу, правової охорони сортів рослин та реалізації права на насіння. З одного боку, пропонуване дослідження покликане реконструювати структуру, внутрішню логіку та інституційні механізми цього режиму, у тому числі його науково-експертні підвалини й судову практику, що їх конкретизує. З іншого боку, в центр уваги ставляться ключові лінії напруження – між фітосанітарними цілями та правами селян, між інноваційними стимулами в селекції та обов'язком збереження агробіорізноманіття, між інтеграцією внутрішнього ринку та екологічною трансформацією сільського господарства.

Зрештою, стаття має на меті не лише описати наявну конфігурацію правового захисту рослин у ЄС, але й запропонувати певне бачення можливих напрямів його подальшого розвитку, які б дозволили узгодити вимоги Зеленого курсу, потреби аграрних виробників та імперативи захисту прав людей, що живуть і працюють у сільських територіях.

Методологічна архітектура означеного дослідження свідомо вибудовується як поєднання кількох підходів, покликаних схопити багатовимірність правового захисту рослин у ЄС. Вихідну основу становить формально-юридичний (догматичний) метод, що дозволяє здійснити послідовне системне тлумачення норм права ЄС у сферах здоров'я рослин, допуску засобів захисту рослин на ринок, правової охорони сортів та регулювання рослинного репро-

дуктивного матеріалу. Його доповнює системно-структурний підхід, завдяки якому правовий захист рослин розглядається не як сума окремих регламентів і директив, а як взаємопов'язаний комплекс правових режимів, у якому публічно-правові, приватноправові та праволюдні елементи перебувають у постійній взаємодії.

Порівняльно-правовий метод застосовується для двох, на перший погляд різних, але насправді взаємодоповнюваних завдань. По-перше, він дає змогу зіставити загальноєвропейський рівень регулювання з окремими національними імплементаціями, виявляючи, як різні держави-члени ЄС конкретизують вимоги щодо захисту рослин. По-друге, порівняльна перспектива використовується для аналізу того, як правові моделі ЄС співвідносяться з рішеннями третіх країн у сферах правової охорони сортів, насінневого права та гарантій права на насіння, що особливо важливо в контексті експортної ролі європейських стандартів.

Телеологічний підхід дозволяє побачити правовий захист рослин крізь призму цілей, задекларованих законодавцем ЄС: від завдань забезпечення високого рівня захисту здоров'я людей, тварин і рослин до стратегічних орієнтирів Зеленого курсу, стратегії «Від ферми до виделки», міжнародних зобов'язань щодо охорони біорізноманіття та реалізації прав селян. З одного боку, це дає змогу виявити, наскільки реальне правозастосування (зокрема, у практиці Суду ЄС) відповідає проголошеним цілям. З іншого – показати, де саме ці цілі вступають у взаємний конфлікт, змушуючи правову систему шукати компромісні рішення.

Нормативне підґрунтя дослідження становлять акти первинного та вторинного права ЄС у сфері здоров'я рослин, засобів захисту рослин, рослинного репродуктивного матеріалу й правової охорони сортів, а також відповідні проекти регламентів, судової практики Суду ЄС, політичні й аналітичні документи інституцій Союзу. Важливим емпіричним підґрунтям є звіти та дослідження, присвячені економічному, екологічному та соціальному впливу чинних і запланованих режимів правового захисту рослин, включно з оцінками ефектів системи Community Plant Variety Rights

для інноваційності й сталості агровиробництва. Сукупність зазначених методів та матеріалів, зрештою, дозволяє сформулювати багатовимірне та водночас внутрішньо узгоджене бачення правового захисту рослин у праві ЄС і окреслити горизонти його подальшої еволюції.

Виклад основного матеріалу. Правовий захист рослин у праві ЄС доцільно осмислювати не як суму фрагментарних режимів, а як багатовимірну конструкцію, в якій можна виділити принаймні три взаємопов'язані контури. По-перше, це публічно-правовий контур фітосанітарної безпеки, зосереджений навколо Регламенту (ЄС) 2016/2031 та пов'язаних актів, який вибудовує логіку превентивного управління ризиками, ранньої діагностики та просторового зонування [3; 4; 10]. По-друге, контур регулювання засобів захисту рослин і рослинного репродуктивного матеріалу, де, з одного боку, діє жорсткий науково орієнтований режим допуску пестицидів на ринок [5; 6; 7], а з іншого – відбувається переосмислення правил обігу насінневого й садивного матеріалу через призму збереження генетичного різноманіття та кліматичної адаптації [8; 9]. По-третє, приватноправовий контур охорони сортів рослин та пов'язаних із ним прав фермерів і селян, структурований навколо системи Community Plant Variety Rights [11; 12; 13; 16; 17; 19; 20]. Зрештою, саме переплетення цих трьох контурів, а не їх ізольоване функціонування, дозволяє говорити про «правовий захист рослин» як про цілісний, хоч і внутрішньо конфліктний правовий режим.

Аналіз фітосанітарного блоку засвідчив, що нове право здоров'я рослин у ЄС справді здійснило якісний перехід від традиційної карантинної логіки до модерного режиму управління ризиками, який формується у тісному сполученні з концепцією екологічної безпеки. Регламент (ЄС) 2016/2031, у поєднанні зі стандартизованими науковими протоколами Європейського органу з безпеки харчових продуктів, закріплює модель, у якій ключовими стають не лише переліки шкідливих організмів, а й постійне оновлення оцінки ризиків, раннє виявлення та оперативне втручання [3; 4; 10]. Утім, ця модель не є «нейтральною» щодо інших цілей пра-

вового регулювання: вона посилює відповідальність операторів ринку, підвищує бар'єри для доступу на внутрішній ринок і, врешті-решт, створює додаткові умови для експортної проєкції стандартів ЄС у сфері фітосанітарії, оскільки треті держави, які прагнуть торгувати з ЄС, змушені коригувати власні режими здоров'я рослин у напрямі наближення до *acquis*.

У сфері політики щодо засобів захисту рослин результати дослідження виявили типову для сучасного права ЄС картину «нормативно-цільового подвійного руху». Насамперед, чинний Регламент (ЄС) № 1107/2009 закріплює високий рівень захисту здоров'я людей, тварин і довкілля, спираючись на наукову експертизу та деталізовані критерії оцінки активних речовин [5]. Та водночас, проєкт нового Регламенту про сталий обіг засобів захисту рослин пропонує «затягнути» цю конструкцію ще тугіше, запроваджуючи обов'язкові національні цілі скорочення використання та ризиків пестицидів, посилюючи інтегровані підходи до захисту рослин та встановлюючи жорсткіші обмеження в чутливих зонах [6; 7]. У підсумку вимальовується правовий режим, у якому класична логіка дозвільного контролю доповнюється, а частково й витісняється логікою кількісних цільових зобов'язань, близьких за своєю природою до кліматичної політики.

Особливу увагу привертає виявлена у ході аналізу структурна «зв'язка» між фітосанітарним правом і реформою регулювання рослинного репродуктивного матеріалу. Проєкт Регламенту про рослинний репродуктивний матеріал демонструє спробу синхронізувати традиційні параметри якості насіння (сортowa чистота, схожість, здоров'я) із стратегічними цілями збереження генетичних ресурсів та адаптації до кліматичних змін [8; 9]. Так, це відкриває простір для більш гнучкого регулювання нішевих сортів, локальних популяцій і органічних систем виробництва. Втім, це не усуває ризику того, що висока нормативна складність і вартість дотримання вимог остаточно витіснить дрібних фермерів і селянські насінневі системи на периферію, закріплюючи домінування великих гравців, які здатні інтегрувати фітосанітарні, маркетингові та IP-вимоги у власні бізнес-моделі [16; 17; 20].

У площині правової охорони сортів рослин результати дослідження дозволяють говорити про своєрідну «подвійну природу» системи CPVR. З одного боку, Регламент № 2100/94 та інституційна практика Служби Співтовариства з прав на сорти рослин переконливо демонструють, що надання виключних прав селекціонерам у поєднанні з єдиним європейським титулом здатне стимулювати інноваційну активність, підвищувати конкурентоспроможність аграрного сектору та сприяти впровадженню екологічно ефективніших сортів [11; 12; 16; 17]. З іншого боку, аналіз прецедентної практики Суду ЄС та доктринальних дискусій довкола концепції по суті похідних сортів показує, що в умовах нових селекційних технологій (особливо точкового геномного редагування) стара архітектура балансу прав і привілеїв починає давати тріщини [13,15].

Концепція EDV, яка свого часу була спробою запобігти паразитуванню на селекційних досягненнях шляхом створення мінімально модифікованих сортів, нині опинилася між вимогами технологічної реальності та нормативними очікуваннями справедливого розподілу вигод від інновацій. Доктрина наполягає на потребі модернізації понятійного апарату та критеріїв EDV з огляду на можливість «тонкого налаштування» геному [14]. Водночас, лунають аргументи на користь більш обережного підходу, який би, не руйнуючи основоположної структури PVR, забезпечив єдність тлумачення та передбачуваність для суб'єктів ринку [15]. Зрештою, у цій точці чітко проступає ключовий для всього правового захисту рослин у ЄС конфлікт: між прагненням максимально захистити інновації та необхідністю зберегти відкритий простір для подальшої селекції, локальної адаптації та збереження агробіорізноманіття.

Не менш симптоматичними є результати аналізу співвідношення системи CPVR і прав фермерів та селян на насіння. Міжнародно-правові й регіональні зобов'язання у сфері прав селян, концептуалізовані зокрема як «право на насіння», вступають у складний діалог із суворими фітосанітарними вимогами та IP-режимами [18]. Так, право ЄС визнає так званий «привілей фермера», який дозволяє в обмеженому

обсязі використовувати насіння власного врожаю для посіву, тим самим пов'язуючи систему PVR із традиційними практиками відтворення насіння [11; 19]. Щоправда, наше дослідження показує, що обсяг і реальний зміст цього привілею істотно варіюються, а поєднання фітосанітарних, маркетингових і IP-вимог може по суті звужувати простір для селянських насінневих систем [19; 20].

Примітно, що саме в дослідженнях практик «commons» у сфері насіння, де зберігаються й відтворюються локальні сорти, агробіорізноманіття постає не лише як об'єкт охорони, а й також в якості результат самоорганізації місцевих спільнот [20]. Проте чинні правові рамки далеко не завжди налаштовані на підтримку таких форм спільного управління: вони, радше, за замовчуванням зорієнтовані на індивідуалізовані права й стандартизовані канали обігу. Таким чином, результати дослідження дозволяють стверджувати, що правовий захист рослин у ЄС водночас зміцнює високі стандарти фітосанітарної безпеки й інноваційності та створює реальні ризики маргіналізації дрібних фермерів і селянських практик, якщо не буде свідомо переорієнтований на підтримку різноманітних форм збереження й відтворення насіння.

Нарешті, аналіз стратегічних документів ЄС, насамперед Європейського зеленого курсу та стратегії «Від ферми до виделки», у поєднанні з аграрно-правовими та IP-дослідженнями свідчить на користь того, що правовий захист рослин перетворюється на один із ключових інструментів екологічної трансформації аграрного сектору [1; 2; 6; 7; 9; 16; 17]. Через цільові показники скорочення пестицидів, підтримку генетичної різноманітності та стимулювання «зелених» інновацій. Водночас, особливої уваги заслуговує питання рослинних відходів, забруднених пестицидами, які опиняються у «сірій зоні» між біологічними відходами та небезпечними відходами. Наукові дослідження останніх років вказують на те, що залишкові кількості діючих речовин і їх метаболітів у післязбиральних рештках (солома, листя, бадилля) можуть суттєво впливати на ґрунтові мікробіоценози, процеси компостування та вторинне забруднення вод-

них об'єктів. Це ставить під сумнів автоматичне застосування спрощених режимів утилізації біовідходів і підштовхує до розвитку диференційованих підходів, які враховують токсикологічний профіль конкретних пестицидів, період їх напіврозпаду та кумулятивні ефекти. У правовому вимірі це означає поступове розширення вимог до агровиробників щодо простежуваності не лише продукції, а й потоків відходів, пов'язаних із захистом рослин.

Окремий, але концептуально пов'язаний пласт проблематики стосується насіння нових сортів рослин як потенційного джерела специфічних форм забруднення та відходів у сільськогосподарських системах. Інтенсифікація селекції, зокрема з використанням сучасних біотехнологічних і геномних методів, супроводжується зростанням частки професійно обробленого насіння, інкрустованого або протруєного пестицидами. Це породжує не лише класичні ризики для здоров'я операторів і довкілля на етапі висіву, але й проблему утворення відходів у вигляді непридатного або простроченого насіння, пилу від протруєного насіння, а також пакування, що містить залишки активних речовин. У правовому вимірі така продукція дедалі частіше розглядається не лише як засіб виробництва, а як потенційно небезпечний матеріал, що потребує спеціальних режимів зберігання, транспортування та утилізації, що має важливе значення для сталого розвитку аграрних систем.

Додаткову складність створює той факт, що нові сорти, особливо селекціоновані з прицілом на підвищену стійкість до шкідників або гербіцидів, можуть опосередковано впливати на структуру забруднення агроландшафтів. З одного боку, вони декларуються як інструмент зменшення загального застосування засобів захисту рослин; з іншого – практика показує, що їх інтеграція у виробничі системи часто супроводжується стандартизованими технологічними пакетами, які включають специфічні схеми хімічного захисту та управління поживними рештками. Це означає, що рослинні відходи таких сортів можуть акумулювати нові комбінації залишків пестицидів або продуктів їх розпаду, створюючи виклики для традиційних методів компостування, повернення біомаси

в ґрунт і використання побічних продуктів у циркулярних аграрних моделях, що також має безпосередній вплив на реалізацію принципів сталого розвитку.

Нарешті, у контексті реформування регулювання рослинного репродуктивного матеріалу постає питання про те, наскільки нормативні вимоги до якості насіння здатні інтегрувати екологічні критерії, пов'язані з відходами та забрудненням, поза межами суто фітосанітарного контролю. Сучасні дискусії в праві ЄС дедалі частіше апелюють до необхідності врахування «екологічного сліду» сорту протягом усього життєвого циклу – від виробництва насіння до утилізації рослинних решток після збирання врожаю. Водночас ризик полягає в тому, що розширення таких критеріїв без належної диференціації може непропорційно вдарити по дрібних селекціонерах, органічних виробниках і локальних насіннєвих системах, для яких дотримання складних вимог щодо поводження з відходами протруєного насіння та забрудненої біомаси є економічно й адміністративно обтяжливим. Таким чином, проблематика насіння нових сортів стає ще одним вузлом, у якому перетинаються інноваційна політика, охорона довкілля, сталий розвиток та питання регуляторної справедливості.

Разом з тим, через експортний ефект європейських стандартів, які, поширюючись через торгівлю, угоди про асоціацію та технічну допомогу, формують новий глобальний «мінімум» правового захисту рослин, із яким змушені співвідноситись треті держави. Врешті-решт, у цьому вимірі правовий захист рослин у ЄС виступає не лише внутрішнім регуляторним режимом, а й елементом ширшої геополітики стандартів.

Узагальнюючи отримані результати, можна стверджувати, як нам видається, що правовий захист рослин у праві ЄС сформувався як складний, багатошаровий режим, який поєднує в собі фітосанітарні, екологічні, економічні та праволюдні виміри. Його ядро становить переорієнтація від класичної карантинної логіки до комплексного управління ризиками, що ґрунтується на постійному оновленні наукових оцінок, ранньому виявленні загроз та інституційному співналаштуванні різних

органів і рівнів управління. У цьому сенсі правовий захист рослин перестає бути периферійною технічною підсистемою й перетворюється на один із структурних елементів сучасного права харчових продуктів та аграрної політики ЄС.

Водночас означене вище дослідження виявило, що посилення регулятивної щільності у сферах допуску засобів захисту рослин на ринок, регулювання рослинного репродуктивного матеріалу та охорони сортів рослин не є, так би мовити, «безкоштовним» з огляду на інші цінності й інтереси. Так, ці режими сприяють підвищенню рівня фітосанітарної безпеки, стимулюють інновації та підтримують впровадження більш екологічно ефективних сортів і технологій. Однак, вони також можуть фактично звужують простір для дрібних фермерів, селянських насінневих систем і практик спільного управління насінням, а також створювати нові бар'єри для доступу до ринку в державах, що не мають достатніх інституційних та економічних ресурсів для адаптації до європейських стандартів.

Особливо показовою є внутрішня напруга між прагненням максимально захистити інновації в сфері селекції та необхідністю зберегти відкритість генетичного ландшафту для подальших селекційних зусиль, локальної адаптації та підтримки агробіорізноманіття. У просторі правової охорони сортів ця проблема кристалізується довкола концепції по суті похідних сортів та обсягу «привілею фермера», а в ширшому контексті – в питаннях про те, чи здатна, врешті-решт, правова система одночасно підтримувати масштабні інноваційні інвестиції й не руйнувати селянські знання, локальні сорти й практики спільного використання насіння.

Пропоноване нами дослідження дозволяє також побачити, що правовий захист рослин у ЄС дедалі виразніше набуває характеру «експортованого» стандарту. Механізми торгівлі, угоди про асоціацію, технічна допомога та політичні умови доступу на ринок ЄС перетворюють фітосанітарні, насінневі та ІР-вимоги на інструмент геополітики стандартів. З одного боку, це сприяє поширенню високих рівнів біобезпеки й стимулює модернізацію правових систем третіх держав. З іншого – загострює питання про асиметрії в розподілі витрат і вигод від такої гармонізації, а також про те, наскільки враховуються специфіка місцевих аграрних систем, традицій та соціальних структур.

Висновки. У підсумку можна сказати, що правовий захист рослин у ЄС стоїть сьогодні на роздоріжжі. Якщо його подальший розвиток буде орієнтований виключно на посилення фітосанітарних стандартів та захист інновацій у вузькому економічному сенсі, існує ризик поглиблення нерівностей між суб'єктами аграрного сектору та послаблення селянських практик, які є важливим ресурсом стійкості. Якщо ж законодавець і правозастосовні інституції зможуть послідовно враховувати права селян і фермерів, значення агробіорізноманіття та потребу в підтримці різних форм управління насінням, правовий захист рослин може перетворитися на один із ключових інструментів справді сталої, а не лише риторично «зеленої» трансформації аграрного простору Європи. Зрештою, саме від того, у який бік буде зроблено цей вибір, залежатиме і те, якою мірою правовий режим захисту рослин у ЄС зможе претендувати на легітимний авторитет як усередині Союзу, так і за його межами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schebesta H., Purnhagen K. EU Food Law. Oxford: Oxford University Press, 2024. 432 p. <https://doi.org/10.1093/9780198901570.001.0001>.
2. A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2020) 381 final, 20.05.2020. Brussels, 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381> (дата звернення: 10.12.2025).
3. Regulation (EU) 2016/2031 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants. Official Journal of the

European Union. 2016. L 317, 23.11.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R2031> (дата звернення: 10.12.2025).

4. Montanari E., Traon D. Modernising EU policy against plant health risks: The new EU Plant Health Law. *European Food and Feed Law Review*. 2017. Vol. 12, No. 2. P. 131–144.

5. Regulation (EC) No 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. *Official Journal of the European Union*. 2009. L 309, 24.11.2009. P. 1–50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R1107> (дата звернення: 10.12.2025).

6. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the sustainable use of plant protection products and amending Regulation (EU) 2017/625. COM(2022) 305 final. Brussels, 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0305> (дата звернення: 10.12.2025).

7. Halleux V. Sustainable use of plant protection products: EU legislation in progress. *European Parliamentary Research Service*, 2022. 56 p. (EU Legislation in Progress. Briefing). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI\(2022\)739218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI(2022)739218_EN.pdf) (дата звернення: 10.12.2025).

8. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the production and marketing of plant reproductive material, amending Regulations (EU) 2016/2031, 2017/625 and 2018/848 of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 66/401/EEC, 66/402/EEC, 68/193/EEC, 1999/105/EC, 2002/53/EC and 2002/55/EC. COM(2023) 414 final. Brussels, 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0414> (дата звернення: 10.12.2025).

9. Genetic resources strategy for Europe. ECPGR, EUFORGEN, ERFP. Rome, 2021. 44 p. URL: https://www.europeanforestinstitute.eu/sites/default/files/files/publication-bank/2021/Genetic_resources_strategy_for_Europe.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

10. Bragard C., Baptista P., Chatzivassiliou E. et al. Standard protocols for plant health scientific assessments. *EFSA Journal*. 2024. Vol. 22, No. 9. DOI: 10.2903/j.efsa.2024.8891.

11. Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights. *Official Journal of the European Union*. 1994. L 227, 01.09.1994. P. 1–30. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2100> (дата звернення: 10.12.2025).

12. Impact of the Community Plant Variety Rights system on the EU economy and the environment. Study commissioned by the Community Plant Variety Office (CPVO) and carried out by the European Union Intellectual Property Office (EUIPO). Angers – Alicante, 2022. URL: https://cpvo.europa.eu/sites/default/files/documents/Final_Report_Impact_CPVR_System_EU_Economy_Environment.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

13. Bostyn S. J. R. Towards a fair scope of protection for plant variety rights: refocusing on essentially derived varieties. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 8. 1511. <https://doi.org/10.3390/agronomy11081511>.

14. Smith J. S. C. The future of essentially derived variety (EDV) status: predominantly more explanations or essential change. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 6. 1261. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061261>.

15. Smulders M. J. M., van de Wiel C. C. M., Lotz L. A. P. The use of intellectual property systems in plant breeding for ensuring deployment of good agricultural practices. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 6. 1163. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061163>.

16. Mariani M. Law-driven innovation in cereal varieties: the role of plant variety protection and seed marketing legislation in the European Union. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, No. 14. 8049. <https://doi.org/10.3390/su13148049>.

17. Batten L., Plana Casado M. J., van Zeben J. Decoding seed quality: a comparative analysis of seed marketing law in the EU and the United States. *Agronomy*. 2021. Vol. 11, No. 10. 2038. <https://doi.org/10.3390/agronomy11102038>.

18. The Right to Seeds in Europe. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. Geneva, 2019. (Academy Briefing No. 15). URL: <https://www.geneva-academy>.

ch/joomlatools-files/docman-files/The%20Right%20to%20Seeds%20in%20Europe.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

19. Nguyen H. B. H., Weckström Lindroos K. The regulation of farmer's privilege under Vietnamese IP law and the law of the European Union. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Vol. 52, No. 6. P. 677–705. <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01043-z>.

20. Wu C. Balancing protection of plant varieties and other public interests. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, No. 13. 5445. <https://doi.org/10.3390/su16135445>.

REFERENCES:

1. Schebesta, H., & Purnhagen, K. (2024). *EU food law*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/9780198901570.001.0001>

2. European Commission. (2020). *A Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system* (COM(2020) 381 final). Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>

3. European Parliament and Council of the European Union. (2016). *Regulation (EU) 2016/2031 of 26 October 2016 on protective measures against pests of plants*. Official Journal of the European Union, L 317. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R2031>

4. Montanari, E., & Traon, D. (2017). Modernising EU policy against plant health risks: The new EU Plant Health Law. *European Food and Feed Law Review*, 12(2), 131–144.

5. European Parliament and Council of the European Union. (2009). *Regulation (EC) No 1107/2009 of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC*. Official Journal of the European Union, L 309, 1–50. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009R1107>

6. European Commission. (2022). *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the sustainable use of plant protection products and amending Regulation (EU) 2017/625 (COM(2022) 305 final)*. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52022PC0305>

7. Halleux, V. (2022). *Sustainable use of plant protection products: EU legislation in progress* (EU Legislation in Progress briefing). European Parliamentary Research Service. Retrieved December 10, 2025, from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI\(2022\)739218_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/739218/EPRS_BRI(2022)739218_EN.pdf)

8. European Commission. (2023). *Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on the production and marketing of plant reproductive material, amending Regulations (EU) 2016/2031, 2017/625 and 2018/848 and repealing Council Directives 66/401/EEC, 66/402/EEC, 68/193/EEC, 1999/105/EC, 2002/53/EC and 2002/55/EC (COM(2023) 414 final)*. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52023PC0414>

9. ECPGR, EUFORGEN, & ERFP. (2021). *Genetic resources strategy for Europe*. Retrieved December 10, 2025, from https://www.europeanforestinstitute.eu/sites/default/files/files/publication-bank/2021/Genetic_resources_strategy_for_Europe.pdf

10. Bragard, C., Baptista, P., Chatzivassiliou, E., et al. (2024). Standard protocols for plant health scientific assessments. *EFSA Journal*, 22(9), e8891. <https://doi.org/10.2903/j.efsa.2024.8891>

11. Council of the European Union. (1994). *Council Regulation (EC) No 2100/94 of 27 July 1994 on Community plant variety rights*. Official Journal of the European Union, L 227, 1–30. Retrieved December 10, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31994R2100>

12. Community Plant Variety Office, & European Union Intellectual Property Office. (2022). *Impact of the Community Plant Variety Rights system on the EU economy and the environment*. Retrieved December 10, 2025, from https://cpvo.europa.eu/sites/default/files/documents/Final_Report_Impact_CPVR_System_EU_Economy_Environment.pdf

13. Bostyn, S. J. R. (2021). Towards a fair scope of protection for plant variety rights: Refocusing on essentially derived varieties. *Agronomy*, 11(8), 1511. <https://doi.org/10.3390/agronomy11081511>
14. Smith, J. S. C. (2021). The future of essentially derived variety (EDV) status: Predominantly more explanations or essential change. *Agronomy*, 11(6), 1261. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061261>
15. Smulders, M. J. M., van de Wiel, C. C. M., & Lotz, L. A. P. (2021). The use of intellectual property systems in plant breeding for ensuring deployment of good agricultural practices. *Agronomy*, 11(6), 1163. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061163>
16. Mariani, M. (2021). Law-driven innovation in cereal varieties: The role of plant variety protection and seed marketing legislation in the European Union. *Sustainability*, 13(14), 8049. <https://doi.org/10.3390/su13148049>
17. Batten, L., Plana Casado, M. J., & van Zeven, J. (2021). Decoding seed quality: A comparative analysis of seed marketing law in the EU and the United States. *Agronomy*, 11(10), 2038. <https://doi.org/10.3390/agronomy11102038>
18. Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights. (2019). The right to seeds in Europe (Academy Briefing No. 15). Geneva Academy. Retrieved December 10, 2025, from <https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/The%20Right%20to%20Seeds%20in%20Europe.pdf>
19. Nguyen, H. B. H., & Weckström Lindroos, K. (2021). The regulation of farmer's privilege under Vietnamese IP law and the law of the European Union. *IIC – International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 52(6), 677–705. <https://doi.org/10.1007/s40319-021-01043-z>
20. Wu, C. (2024). Balancing protection of plant varieties and other public interests. *Sustainability*, 16(13), 5445. <https://doi.org/10.3390/su16135445>

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата надходження статті: 15.11.2025
Дата прийняття статті: 01.12.2025
Опубліковано: 26.12.2025